

ZWARTE VLINDERS

meulenhoff.nl

Priscilla Morris

Zwarte vlinders

ROMAN

Vertaald door Inge Kok

MEULENHOF

De vertaler ontving voor dit project een werkbeurs van het
Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

ISBN 978-90-290-9901-1

ISBN 978-94-023-2251-4 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Black Butterflies*

Omslagontwerp: © Peter Adlington bewerkt door Pinta Grafische
Producties

Auteursfoto: © Conor Horgan

Vormgeving binnenwerk: Adriaan de Jonge

© 2022 Priscilla Morris

© 2024 Nederlandse vertaling Inge Kok en Meulenhoff Boekerij bv,
Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar
worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke
andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
de uitgever.

Voor mijn moeder

Voorjaar

Zora heeft soms het gevoel dat ze nu, halverwege haar leven, door al het lesgeven en organiseren van tentoonstellingen, de vergaderingen en de papierwinkel, alle zorg en het koken en schoonmaken en boodschappen doen, alleen maar aan het ploeteren is. Er blijft geen tijd over voor haar diepste wezen. Misschien is ze op haar vijfenvijftigste inmiddels al over de helft, maar ze had zich altijd voorgesteld dat ze in deze jaren – haar kind volwassen en het huis uit, en zichzelf nog niet oud – de meeste tijd zou hebben en het productiefst zou zijn. Ze zag zichzelf lange gelukzalige dagen doorbrengen in haar atelier. Maar in plaats daarvan komt er altijd van alles tussen.

Zo is er het voorwaartse ritme van de tram en het gerammel van de stoffige ruiten – de ongerustheid. Ze drukt haar voorhoofd tegen het glas, zuigt haar stad op dit vreemde tijdstip in zich op. De wind voert dwarrelende folders mee door de straat en de bergen beven in dit licht voor de dage-

raad. De contouren van de dingen – gebouwen, bevroren auto's, een slapende dronkenlap – zijn poreus. De drempel tussen nacht en dag doet onzeker aan, alsof ze even gemakkelijk kan terugglippen in de nacht als verder kan gaan naar de dag.

Haar man, de enige andere passagier, heeft zijn ogen dicht en houdt de leuning vast. Hij laat zijn hoofd hangen, waardoor zijn lange ruggengraat zich kromt. Ze kon hem nauwelijks uit bed krijgen. Het is weekend en ze had gehoopt haar dag in het atelier door te brengen, maar het bondige telefoontje om vijf uur 's morgens maakte daar een eind aan.

'Er is ingebroken,' had de buurvrouw van haar moeder meegedeeld. 'Criminelen, vandalen, Joost mag weten wat. Er wordt al de hele nacht gedanst en gedronken. Gejuicht en geschreeuwd. De politie wil er niet van weten.'

Er was een koude naald van schrik in Zora's buik gegleden. Maar ze herinnerde zichzelf eraan dat haar moeders buurvrouw altijd overdreef en het ergste van iedereen dacht. De 'criminelen' waren waarschijnlijk gewoon een stel tieners die stoned waren en lol traptten in een leeg appartement.

Desondanks waren Franjo en zij snel in beweging gekomen, hadden kleren gegrepen en met onhandige vingers knopen dichtgemaakt.

Door het tramraam ziet Zora dat oude banken, stekelig van prikkeldraad, naar buiten zijn gesleept om bepaalde straten in tweeën te delen. Ze voelt haar hart bonzen van schrik. Daar heeft ze over gelezen, maar ze is nog nooit vroeg genoeg op geweest om het te zien. Ze weet, net als ie-

dereen, dat mannen met ver over hun hoofd getrokken zwarte kousen dat elke nacht doen om de stad in twee enclaves te splijten. Die heimelijke nationalistinnen kunnen iedereen zijn: een buurman, een geliefde, een vriend. Het is sowieso zinloos. Elke ochtend duwen de verbijsterde bewoners van de straten – of het nu moslims, Kroaten of Serviërs zijn – de barrière gewoon opzij en gaan verder met hun dag.

De kasseien van een andere straat zijn bezaaid met kaarsstompjes, verlepte bloemen, lege flessen en pamfletten: de restanten van een vredesmars.

Als de tram bij de rivieroever komt, krijgt Zora een gezin in het oog dat bij de brug op de rand van de stoep staat. Hun boerse kleding, haveloze tassen en de hoofddoeken van de vrouwen suggereren dat ze van het platteland komen. Zora vraagt zich af waar ze naartoe gaan.

Er stroomt een bronskleurige huivering door de Miljacka. Bloesemtrossen schudden aan de ontluikende bomen.

De tram ratelt langs de rivier naar het oude stadhuis, of de Vijećnica zoals iedereen het noemt. Zora vangt een glimp op van een rij ramen onder de barokke daklijst van het gebouw in pseudo-Ottomaanse stijl. Daarboven is haar atelier, waar de zwaluwnesten aan de dakranden hangen.

Een stortbui van natte sneeuw wanneer ze de tram uit schieten. Als ze de oude stenen trappen op gaan van het Habsburgse gebouw waarin Zora is opgegroeid, ruikt het er als altijd naar schimmel en ondergrondse gewelven. Op de tweede verdieping is de voordeur opengebroken, het zwarte hout doorgroefd en versplinterd. Zora en Franjo

aarzelen op de drempel. Technomuziek stroomt uit de voorkamer aan het eind van de gang. Bóém, bóém, bóém klinkt het, en er jammert een hoge vrouwenstem die vervolgens lager wordt.

Zora loopt door de gang achter haar man aan, wiens lange winterjas nat wordt van het smeltende ijs.

In de woonkamer zijn de luiken gesloten en ziet het blauw van de rook. Twee lange mannen wippen naar achteren op haar moeders Weense eetkamerstoelen, met hun grote, in sportschoenen gestoken voeten op de salontafel, waarop een zwarte gettoblaster schalt. Er ligt een dik pak dubbelgevouwen bankbiljetten naast. Lege flessen en kleding slingeren overal rond.

Een van de mannen heeft een tijdschrift open op zijn schoot liggen. De ander is rookkringetjes aan het blazen, terwijl zijn gestrekte arm bijna op de grond hangt en het oranje puntje van zijn sigaret op een haar na haar moeders mooie Turkse kelim raakt.

‘Wat doen jullie hier?’ zegt Zora met een hoog stemmetje. ‘We bellen de politie.’

De mannen draaien zich om met een hard, onbewogen gezicht. De ene buigt naar voren om de muziek uit te zetten en de andere rekt zijn armen boven zijn hoofd uit en neemt er alle tijd voor om op te staan. Het valt Zora op dat een van haar vaders schilderijen op de grond is gevallen.

‘Vooruit,’ dringt ze aan, terwijl ze Franjo de kamer in duwt. De andere man staat ook op, waarbij zijn stoel op de parketvloer valt, en ze beginnen alle drie tegelijk te schreeuwen.

Zora haalt diep adem om te kalmeren voor ze ongemerkt om de gesticulerende mannen heen glipt. Dan pas ziet ze

de derde indringer. Er zit een heel klein vrouwtje in de leunstoel bij de groen betegelde kachel, met een pook in haar hand. Haar voeten komen niet bij de grond, maar ze heeft een grote boezem en is imposant, met haar zwarte haar hoog opgestoken alsof ze koningin Sissi van Hongarije is. Dikke vegen rouge geven haar wangen aan en haar wimpers zijn borstelig door aangekoekte mascara. Kauwend op kleverig gebak uit een doos op haar schoot staart ze Zora recht aan.

‘Ze is dood,’ zegt ze. ‘Dat weet ik.’

Zora voelt dat ze een kleur krijgt. ‘Wie is dood? Waar hebt u het over?’

Zonder enige haast zuigt de vrouw de stroop van haar vingers en wuift met haar hand rond. ‘Van wie dit huis maar is natuurlijk.’

‘Dit huis is van mijn moeder. Ze is springlevend.’

De vrouw snuift. ‘Waar is ze dan?’

‘Ze logeert op het moment bij ons.’

‘Ha! Waarom zouden we je geloven?’ komt een van de mannen achter Zora tussenbeide.

Zora draait zich snel om. Ze beseft met een steek van onbehagen dat de vrouw ondanks het verschil in lengte hun moeder is. Ze hebben dezelfde gebiedende gelaatstrekken, dezelfde ver uit elkaar staande ogen en smalend gekrulde lippen.

‘Goeie genade, je kunt niet zomaar ergens in trekken omdat er niemand woont,’ zegt Franjo met felrode wangen.

‘Maar dat kunnen we wel,’ gromt een van de zonen. ‘Heb je niet geluisterd, ouwe man? Op het moment vertrekken er zo veel mensen uit de stad dat de regering heeft gezegd

dat alle verlaten flats openbaar eigendom zijn. Wie het eerst komt, het eerst maalt.'

'Dan zullen de mensen zich wel tweemaal bedenken voor ze weggaan,' zegt zijn broer.

'Je zou zelfs kunnen zeggen dat we Sarajevo een dienst bewijzen.'

De mannen grijnzen en hun moeder stoot een laag gelach uit.

Zora kijkt Franjo verward aan. Het is half maart en alles is al maanden onzeker. Geruchten over naderend geweld gaan rond in de docentenkamer en bij de kapper, hoewel de Bosnische president volhoudt dat er geen oorlog zal komen. Zora weet niet wie of wat ze moet geloven.

'Zelfs als dat waar zóú zijn,' zegt Zora, 'is deze flat níét verlaten. Mijn moeder gaat een dezer dagen weer naar huis.'

De vrouw maakt een ongeloofig geluid en trekt een vinger over de leuning van haar stoel.

'Moet je het stof hier zien,' zegt ze met haar vinger opgestoken in het licht. 'Er woont hier al in geen maanden, in geen jaren zelfs, meer iemand. Dit is het appartement van een dode vrouw, dat weet ik.'

'Mijn moeder leeft,' hoort Zora zichzelf schreeuwen.

Er verspreidt zich een glimlach, zelfgenoegzaam als van een kameel, op de lippen van de vrouw.

'Nou, liefje, wat vind je hiervan? Jij zegt dat ze leeft. Wij zeggen dat ze dood is. We gaan nergens naartoe tot je dat aan ons bewijst.'

Zora staart haar aan.

'We gaan alleen weg,' zegt de vrouw, 'als je haar hier brengt.'

Een van de zonen begint te lachen en de anderen vallen hem bij, jagen Zora en Franjo met hun vuile gelach de gang door, de donkere trappen af en de straat op, waar ze geschokt en ongelovig blijven staan.

Het huis waarin Zora is opgegroeid ligt in het oude deel van de stad, kijkt aan de ene kant uit op de oude orthodoxe kerk en aan de andere op de koepel van de Gazi-Husrev-begmoskee en de rode pannendaken van de bazaar, de Bašćaršijabazaar. Als je je nek uitrekt, kun je nog net een glimp opvangen van de vierkante toren van de katholieke kathedraal in het westen. Maar de straat zelf is luguber en belooft weinig goeds, een donkere kloof tussen de beroete voorgevels van Habsburgse gebouwen aan de ene kant en de hoge muur waarachter de orthodoxe kerk schuilgaat aan de andere. Trams denderen langs de smalle stoepen, drukken voetgangers tegen de muren.

Zora laat haar hand in die van Franjo glijden en knijpt er even in.

Ze steken de straat over en lopen de heuvel op naar het dichtstbijzijnde politiebureau. Het is nog geen zeven uur, maar er staat al een kleine menigte in het plumpe betonnen gebouw. Iedereen geeft op hoge toon zijn mening te kennen over geplunderde winkels en overvallen. In de vroege ochtend worden er aan het eind van hun straat geheimzinnige greppels gegraven en niemand voelt zich meer veilig. Dit zou nooit zijn gebeurd in Tito's tijd. Iemand vraagt of het klopt dat de deuren van de gevangenis zijn opengegooid en dat alle kleine criminelen zijn vrijgelaten.

Franjo trekt wit weg en kijkt om zich heen of hij ergens kan zitten. Hij is ongeveer vijftien jaar ouder dan Zora en wordt sneller moe. De woede-uitbarsting van daarnet heeft hem uitgeput. Ze vindt een plekje voor hem en haalt voor hen allebei een kopje sterke, zoete koffie.

Wanneer ze enkele uren later eindelijk worden geholpen, zegt de agent: 'Ik zal het adres noteren en er iemand naartoe sturen, maar ik ben bang dat we hen er niet uit kunnen gooien. De nieuwe wet is zoals ze zeggen. Lege flats mogen worden bezet door wie er maar een nodig heeft.'

'Dus u kunt niets doen?' zegt Zora, terwijl haar hoofd naar achteren schiet. 'Maar ze breken toch gewoon in?'

De agent spreidt zijn handen en haalt zijn schouder op. 'Alles is ongewis, mevrouw.' De nerveuze menigte achter Zora strekt zich nu uit tot op straat en hij werpt er een blik op voordat hij met halfgeloken ogen tegen zijn borst tikt. 'Wie kan zeggen wat voor kleur uniform we morgen zullen dragen.'

Er zit kennelijk niets anders op dan naar huis te gaan en haar moeder van drieëntachtig, die in geen weken buiten is geweest vanwege een luchtweginfectie, naar haar appartement terug te brengen. Ze komt al zeven jaar elke winter bij Franjo en Zora, verlaat haar koude, tochtige appartement wanneer de eerste sneeuw valt en gaat kort na Pasen terug.

Ze treffen haar dommelend in haar leunstoel in de woonkamer aan, met een gele deken om haar schouders en haar borduurwerk uitgespreid op haar schoot.

Zora duwt haar zachtjes wakker.

‘Wat?’ roept ze uit, terwijl ze haar naald en de stof tegen haar borst drukt.

Het duurt eindeloos om haar aan te kleden en haar voeten in haar schoenen te persen.

‘Waar gaan we naartoe?’ blijft ze maar zeggen met grote ogen van schrik. ‘Het sneeuwt buiten. Daar voel ik me niet goed genoeg voor!’

‘Mama,’ zegt Zora, die luid spreekt aangezien haar moeder behoorlijk doof aan het worden is, ‘we nemen je mee naar je huis, maar voor een halfuurtje of zo, en dan gaan we meteen weer terug, dat beloof ik.’

Haar moeder kijkt haar wantrouwend aan, maar Zora wil haar niet ongerust maken door meer te vertellen.

Als ze bij het appartement komen is het halverwege de middag en heeft een verveeld uitziende agent zich ervoor geposteerd, maar afgezien daarvan is er heel weinig veranderd. De zonen wippen nog steeds naar achteren op de eetstoelen en hun moeder zit op dezelfde plek bij de kachel met een glas whisky in haar hand.

Zora’s moeder komt de woonkamer binnen aan Zora’s arm. Ze blijft even staan terwijl haar ogen zich aanpassen aan het schemerduister. Dan, met haar hoofd een beetje scheef, als een vogel, beweegt ze snel en zet twee of drie huppende stapjes naar de vreemde mensen.

‘Wie bent u?’ zegt ze met een bevende stem.

De indringers zijn sprakeloos. De kleur trekt weg uit hun gezicht en de vlekken rouge zijn net gloeiende sintels op de bleke wangen van de vrouw.

‘Wie bent u?’ zegt Zora’s moeder nu dapperder. ‘Wat doet u in mijn huis?’

De zonen kijken eerst naar elkaar en dan naar hun moeder. Zij antwoordt als eerste. Nadat ze uit de leunstoel is gesprongen, dringt ze zich langs Zora's moeder en stelt ze zich voor Zora op. Ze is niet veel groter dan een kind, maar haar zonen stappen naar voren en gaan aan weerszijden van haar staan, als reusachtige pestkoppen op een schoolplein.

'Goed,' zegt de vrouw, 'ze leeft toch. Fijn voor haar! Nou, we zullen ons aan ons woord houden. We gaan weg zoals we hebben gezegd.'

Ze knikt naar haar zonen en die beginnen hun spullen bij elkaar te graaien, proppen kleren en sigaretten in plastic tassen en pakken flessen slivovitsj uit de drankkast. Ze dringen zich ruw langs Zora en Franjo, met de gettoblaster zo te zien op de schouder van de jongste, terwijl ze er luid over praten wat de beste buurt is om op dit tijdstip van de dag een lege flat te vinden.

Zora's moeder wankelt midden in de kamer. Haar blik schiet van het ene schilderij naar het andere, van het ene voorwerp naar het andere.

Het piepkleine vrouwtje, dat als laatste vertrekt, grijpt Zora's arm. 'Wij mogen dan gaan, liefje, maar denk maar niet dat je moeders huis veilig is. Er zullen anderen komen. En als dat gebeurt, reken er dan maar niet op dat ze zo gemakkelijk zullen opstappen.'

Ze laat de voordeur openstaan. Zora en Franjo staren er een hele tijd door naar buiten, tot ze door een kreet van Zora's moeder weer naar de woonkamer vliegen. Ze heeft ontdekt dat haar karaf van geslepen kristal, een huwelijksgeschenk uit Praag, in scherven bij de kachel ligt.

De volgende ochtend gaat Zora vroeg terug en inspecteert ze haar moeders appartement. Gelukkig is het schilderij van haar vader niet beschadigd en afgezien van de karaf en een paar glazen lijkt er verder niets te zijn gebroken. Ze zet ramen open en begin te schrobben en te dweilen. Ze werkt vol boosheid, vraagt zich af hoe ze de lucht ooit uit het huis zal krijgen, terwijl haar maag zich omdraait door de beker-glazen vol verkleurde sigarettenpeuken en restjes whisky. Er plakt een web van lange zwarte haren aan de rug van de leunstoel. Een van de indringers heeft om een vreemde reden een halve rij boeken uit de boekenkast gehaald en het gat opgevuld met een plastic tas vol kleren. Zora stopt alles in vuilniszakken en kijkt voortdurend over haar schouder in de verwachting hen – of anderen – in de deuropening te zien staan.

Afgelopen nacht had Zora's moeder in de kleine uurtjes geroepen. Zora ging haastig naar haar kamer. Haar moeder fluisterde dat ze werd neergedrukt door een stapel schilderijen en stoelen, die op het beddengoed was opgestapeld, en dat het kleine vrouwtje erbovenop naar haar zat te kijken. 'Het is een nare droom, mama,' zei Zora. En ze schudde het dekbed op om te laten zien dat er alleen maar lucht boven zat.

Nu ze met een stoffer de as uit de kachel in een blik veegt, tobt ze erover dat haar moeder over een paar weken misschien te bang zal zijn om terug te gaan. De enige warmtebron in het appartement is de ouderwetse kachel die een hoek van de woonkamer in beslag neemt. Elke winter wordt haar moeder iets afhankelijker van Zora en Franjo dan het jaar ervoor, komt ze nauwelijks uit bed, heeft ze

doorlopend zorg en aandacht nodig. Elk voorjaar leeft ze echter op. In haar eigen omgeving lijkt ze van de ene op de andere dag tien jaar van zich af te schudden en wordt ze weer de resolute, bekwame moeder die Zora als kind kende. Zora vreest het jaar dat ze niet naar haar eigen huis zal terugkeren en verder achteruit zal blijven gaan.

Om twaalf uur staan er vier volle, dichtgebonden vuilniszakken in de gang. Het appartement, dat gelucht en grondig schoongemaakt is, ziet er beter uit dan in jaren. Haar moeder zal opgetogen zijn. Zora gaat even in de leunstoel zitten om de ruimte weer in bezit te nemen.

Vroeger, in de tijd van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie, had het hele mooie herenhuis toebehoord aan de familie van Zora's moeder, die grote percelen bos had gehad in Romanija, in het oosten van Bosnië. Maar toen de op hout gebaseerde rijkdom van de familie afnam, hadden ze het huis moeten verdelen in appartementen en die stuk voor stuk moeten verkopen, tot het communisme de rest van hun huis en land voor hen had verdeeld. Zora's vader, moeder, zichzelf en haar broertje Tomislav woonden op de ene helft van de tweede verdieping, die propvol stond met geërfde meubelen uit de tijd dat de familie rijk was geweest, maar niet genoeg geld had gehad voor goed sanitair of een goede verwarming. Na de dood van Zora's vader hadden ze moeten rondkomen van het pensioen van een oorlogsweduwe en van haar moeders beginnende activiteiten als naaister. Het pedaal en gesnor van de Singernaaimachine drong elke avond door de dunne scheidingswand door in Zora's dromen. Zora's moeder was aan het huis gehecht, maar voor de tiener Zora was het ouderwets en

droeg alles het stempel van verlies. Ze hunkerde ernaar om in een van de moderne flatgebouwen te wonen die aan de rand van de stad verrezen.

Om één uur arriveert er een slotenmaker om er een nieuw, zwaar slot in te zetten. Met de opmerking dat hij op dat moment omkomt in het werk wuift hij Zora's fooi weg. Ze laat de radio en een lamp in de gang aan voordat ze de deur op drie punten afsluit. Als ze de trappen af gaat, voelt ze dat het normale leven begint terug te keren.

Zora leunt met haar rug tegen de versleten spiegelwand van de omhooggaande lift, is blijer dan gewoonlijk dat ze weer thuis is. Ze herinnert zich hoe opgetogen Franjo en zij waren toen ze ontdekten dat de flat een maand nadat ze waren getrouwd aan hen was toegewezen. Franjo stond al meer dan tien jaar op de wachtlijst. De flat op de achtste verdieping, in een groene wijk in de buurt van het grote ziekenhuis, aan een zijstraat van de brede weg naar het Koševostadion, met een toilet in huis en centrale verwarming, was ideaal. Toen Zora er voor het eerst naar binnen liep, wist ze dat het een woning was om gelukkig in te zijn. Er was volop licht en er was geen band met het verleden. Vanuit elk raam waren de contouren van de bergen te zien.

In de loop van tientallen jaren was er een mooie mengeling van mensen uit heel Joegoslavië in het flatgebouw komen wonen. Zora is gesteld op Anto en Milka, een jong stel dat banden met het toneel heeft en tegenover haar woont, en ze blijven vaak met zijn drieën in de hal staan kletsen. Ze gaat van tijd tot tijd voor koffie met walnotencake naar Almasa, die getrouwd is met een bekende thoraxchirurg en twee verdiepingen lager woont.

Terwijl ze in de gang haar voeten uit haar schoenen laat glijden, hoort ze een hoestbui in de kamer van haar moeder. Zora doet het licht aan en treft haar moeder nog in bed aan, met een zakdoek in haar hand geklemd. Ze heeft een klam, bleek gezicht en haalt oppervlakkig adem. Haar blik kan zich nergens op concentreren. Zora voelt haar voorhoofd en constateert dat ze gloeit.

‘Mama, ik heb de hele ochtend schoongemaakt. Elk spoor van die familie is verdwenen,’ zegt Zora luid in haar oor.

Maar haar moeder huivert en draait haar hoofd weg, waardoor haar witte haar zich uitspreidt op het kussen. Haar schouders verkrampen door een volgende hoestbui en Zora ziet nieuwe flesjes met pillen en tincturen op het nachtkastje staan.

Franjo verschijnt in de deuropening en wenkt Zora naar buiten.

‘Ze is vlak nadat je was vertrokken ijlend wakker geworden,’ vertelt hij zachtjes in de gang. ‘Ik heb de dokter gebeld. Gelukkig kon hij meteen komen. Hij luisterde naar wat er gisteren is gebeurd en zei dat ze duidelijk een emotionele shock van schrik heeft. Heel verontrustend op haar leeftijd en met haar luchtwegproblemen. Hij zei dat het tot longontsteking zou kunnen leiden.’

‘Wat moeten we doen?’

‘Hij heeft volstreekte rust en stilte voorgeschreven. En de oorzaak van de stress moet worden verwijderd,’ zegt Franjo, die een sigaret uit zijn zachte pakje Drina schudt. ‘Hij zei dat we haar uit Sarajevo moeten weghalen. Naar het platteland, of zo mogelijk naar een ander land.’

Leunend tegen de muur trekt Zora haar wenkbrauwen op. ‘Hij gedroeg zich vreemd. Hij bleef maar vragen of jij er was, zei dat hij iets tegen je wilde zeggen van Serviër tot Serviër.’ Franjo ademt een sliertje rook uit en blijft Zora aankijken, met een sprankje goud in zijn lichtbruine ogen. ‘Ik dacht zo, waarom gaan we niet wat eerder naar Fovant? Laten we nu gaan.’

‘In plaats van in de zomer?’

Franjo knikt en ze stelt zich een ogenblik voor hoe heerlijk dat zou zijn. Franjo, Zora en haar moeder gaan elke zomer een maand naar Engeland om hun dochter Dubravka, die getrouwd is met een Engelsman, en hun twee jaar oude kleindochter Ruby op te zoeken. Stephen is een goede man, een boekhouder en fervente skiër, die Dee, zoals hij haar noemt, heeft leren kennen tijdens de Olympische Winterspelen van 1984. Ze wonen in een rustig dorp in de buurt van Salisbury. Zora is dol op de lange logeerpartijen: die maken het goed dat ze hun enig kind en kleindochter de rest van het jaar niet dicht in de buurt hebben.

Maar ze schudt haar hoofd. Ze kan nu onmogelijk weg.

‘Ik kan niet. Ik werk, weet je nog wel?’

‘Je kunt toch wel vrij nemen?’

‘En allebei de huizen leeg achterlaten? Dan vraag je er gewoon om of er mensen in willen trekken om alles te pikken.’

Op zijn hoofd krabbend kijkt hij een hele tijd naar het tapijt. ‘Ik heb het er al over gehad met Dubravka. Ze vindt het een uitstekend idee.’

‘O ja?’

‘Je moeder is verre van gezond.’

Zora sluit haar ogen en knikt. ‘Gaan jullie maar,’ zegt ze moeizaam.

‘Hoe bedoel je?’

‘Gaan jullie maar samen. Ga twee weken, een maand, zes weken. Ga tot mama beter is.’

Franjo fronst zijn wenkbrauwen. ‘Ik kan je hier niet alleen achterlaten. Het is op het moment niet veilig in Sarajevo.’

‘Moet je horen, lieve schat,’ zegt ze, ‘gisteren was een schok, maar het waren gewoon enkele dronken krakers. In onze flat zal me niets overkomen. Ik heb Mirsad en Radmila naast me, en Anto en Milka tegenover me. We zitten op de achtste verdieping. Er zal niemand zomaar vanaf de straat naar binnen dwalen.’

Franjo’s pupillen bewegen minimaal terwijl hij nadenkt. Hij knikt langzaam. ‘Als ik ga, kom ik zo snel mogelijk terug. Mama kan altijd langer blijven. Je weet dat Du-bravka dol op haar is.’

Tussen de middag eten ze soep en gevulde uien. Daarna, als de zon doorbreekt, trekken ze hun jas aan, doen een sjaal om en genieten op het keukenbalkon van hun kleine kopje sterke Bosnische koffie. Vanaf die hoogte zien ze de stad aflopen naar het glinsterende lint van de Miljacka en vervolgens weer oplopen naar de beboste flank van de berg Trebević aan de overkant.

Op de dag van hun vertrek trekt Franjo Zora op de parkeerplaats voor hun flat naar zich toe en houdt haar lang vast voordat hij haar op beide wangen en vervolgens op haar lippen kust. De zachte, droge aanraking van zijn lippen op

de hare, bijna aarzelend, overvalt haar en ze stapt onwillekeurig achteruit. Even later zit hij in de taxi en draait de motor, dringt de penetrante benzinetank door de koude ochtendlucht. Hij draait het raampje open.

‘Tot gauw, lieve schat,’ zegt hij. ‘Schilder zoveel je kunt!’

Zora tuurt door het open raampje naar haar moeder, die daar kaarsrecht en roerloos zit, ingepakt in zachte gele dekens. Ze doet heel verrassend even denken aan een korenschoof.

Zora voelt een steek van jaloezie omdat haar man en haar moeder naar haar dochter gaan. Alsof haar moeder voelt dat er iets in Zora zou kunnen bezwijken, buigt ze voor Franjo langs om met een strakke blik naar haar op te kijken.

‘Belof me dat je een oogje op mijn appartement houdt, Zora,’ zegt ze. ‘Verberg alle kostbare dingen.’

‘Ja, mama.’

‘Ik wil dat je er elke dag langsgaat. Zorg ervoor dat er niemand anders in komt. Ik wil niet dat die vrouw nog eens aan mijn spullen zit.’

‘Ze is weg, mama.’

Haar moeder begint te hoesten en brengt de zakdoek die ze als een bal in haar vuist houdt naar haar mond om de spatjes speeksel van haar lippen te vegen. Het lijkt alsof ze nog meer wil zeggen, maar Franjo slaat een arm om haar heen terwijl de taxi wegrijdt om hen naar het vliegveld te brengen.

Zora zwaait hen na. Er liggen grijzige klompen sneeuw op de verkleurde gazons. Op hun torenflat, het middelste gebouw, is een afbladderende giraf geschilderd. Dubravka

was er dol op toen ze klein was. De lange, verschoten nek reikt helemaal tot de bovenste verdieping, terwijl hun flat op de achtste ergens boven zijn bruin gevlekte achterlijf zweeft. Bij zijn hoeven worden stalen luiken vol graffiti opgetrokken wanneer de winkels een voor een opengaan.

Als Zora de kraag van haar jas opzet en diep inademt, welt er onverwachts een duizelingwekkend gevoel van vrijheid in haar op.

Het is een uur voor zonsondergang en haar atelier op de bovenste verdieping van de Vijećnica baadt na een stortbui in gouden licht. Drie schuin naar binnen vallende lichtstralen accentueren het stof op de tweedehands banken en stoelen die ze in de loop der jaren heeft verzameld zodat haar gasten en studenten kunnen zitten. Niet ideaal, een atelier op het westen: vroeger werd ze gek van de felle gloed 's middags, maar ze is het gevoel van de zon op haar armen gaan waarderen, vooral wanneer het buiten koud is.

Zora legt haar penseel neer en gaat naar het raam om de stad te bewonderen na de regen. Beneden glinsteren de natte rode pannendaken van de bazaar en er kringelen blauwige rookpluimpjes op uit de schoorstenen. Door de laatste druppels vangt ze glimpen op van de zwarte en groene gebogen lijnen van koepels, de witte strepen van minaretten en het grijsbruin van kerktorens. Daarachter, in het nieuwe deel van de stad waar zij woont, wordt de gele smog in de verte doorboord door betonnen flatgebouwen. Ze kijkt door het smalle dal naar de bergen waar ze van houdt. Dubravka, die als kind vaak in de vensternis zat, zei altijd dat de bergen zo dichtbij leken dat ze ze vast kon